

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІПРОВ'Я

Соколовський В.А., Щоголева І.В.

victor.sokolovskij@gmail.com, inna.akvilon@ukr.net

Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

The article discusses the essence and preconditions of the development of ecological tourism in protected areas. The existing objects of natural and anthropogenic origin for ecological tourism are analyzed and the main directions of ecological tourism within the Middle Dnieper are outlined, as well as prospects of development of ecological tourism in the region.

Key words: nature protection territories, ecological tourism, Middle Pridniprovia.

Поступове виснаження природних ресурсів, зумовлене зростанням обсягів та умовами їх споживання, ініціювало зміни в суспільстві, яке почало приділяти значну увагу проблемам, пов'язаним з навколишнім середовищем. Саме екологічна відповідальність спрямовує діяльність людей в напрямку мінімізації її впливів на оточуюче середовище.

Туризм є джерелом низки екологічних проблем, які пов'язані зі збільшенням туристичних потоків, більш інтенсивним споживанням різноманітних ресурсів, зокрема природних.

На теперішній час екологічний туризм є одним із перспективних секторів туристичної індустрії. Внаслідок загострення екологічної ситуації та зростання популярності ідей охорони навколишнього середовища, серед туристів виник попит на так звані «зелені» подорожі. За офіційними статистичними даними ВТО, вони займають сьогодні від 7-20% загальних поїздок. Згідно з прогнозами ВТО, екологічний туризм входить до п'яти основних стратегічних напрямків розвитку туризму на період до 2020 року, саме тому дослідження тенденцій розвитку екотуризму в Україні набуває важливого значення та актуальності.

Науково-теоретичну базу розвитку екологічного туризму, в тому числі на природоохоронних територіях, формувалась завдяки працям таких науковців, як О. Бейдик, Н. Габчак, В. Гетьман, М. Депутат, О. Дмитрук, С. Кузик, М. Кукурудза, О. Любіцева, М. Поколодна, В. Смаль, І. Смаль, Г. Сорокіна, М. Травкіна, Д. Царик, Л. Царик.

Дослідженням перспективних напрямків організації екологічного туризму в межах Кіровоградської та Черкаської областей присвячено праці багатьох вчених, зокрема О. Браславської, А. Домаранського, О. Колотухи, С. Конякіна, П. Курмаєва, В. Липчанського, В. Новикової, Ю. Онойка, К. Побиванець, Ю. Савченко, Л. Скрипник, О. Сонька, Т. Стрижевської, В. Шикеренця. Але, не зважаючи на істотний науковий доробок, деякі питання потребують більш поглибленого вивчення.

Аналіз історичних аспектів еволюції окремих напрямків туризму дозволив констатувати, що зародження екотуризму, очевидно, слід пов'язувати з утворенням перших природоохоронних територій. Головна причина його появи полягає у пошуку збалансованої форми розвитку, що дає змогу зберігати довкілля і водночас допускає його експлуатацію для забезпечення економічного зростання, і є досить актуальною щодо розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Термін «екологічний туризм» – порівняно нове поняття в туристичній галузі. Уперше його запропонував у 1980 р. мексиканський економіст Гектор Цебаллос-Ласкурейн, який під поняттям екологічний туризм розуміє поєднання подорожі з дбайливим ставленням до природи, яке дозволяє поєднувати відпочинок з вивченням флори й фауни для їх подальшого захисту. Більш розвинена форма екотуризму охоплює такі сфери, як світ тварин, рослин, стабільні види економіки, охорона навколишнього

середовища, культурна спадщина, суспільство й людина. З урахуванням вищесказаного, можемо стверджувати, що екологічний туризм – це дієвий інструмент забезпечення сталого розвитку певних територій.

Україна має великий потенціал для розвитку екотуризму. Площа рекреаційних територій в Україні становить 12,8% території країни, але розвиток природно-заповідних територій гальмується внаслідок недостатнього державного фінансування.

Фінансові проблеми не є виключними, тому що існує певний перелік проблем, що ускладнюють розвиток екологічного туризму на природоохоронних територіях України, а саме:

- відсутність моніторингу природоохоронних територій;
- нерозвинута інфраструктура;
- брак маршрутів і програм для екологічних турів;
- недостатня кількість професійних кадрів, що спеціалізуються на екологічних турах;
- недостатня інформованість споживачів про екологічні тури;
- недосконалість механізму залучення місцевих жителів до надання послуг з екологічного туризму.

Екологічний туризм – це особливий напрямок рекреаційної діяльності з низьким антропогенним впливом на навколишнє середовище та його окремі компоненти, що пов'язаний із пізнанням природи та спрямований на зберігання екосистем. Тобто, екологічний туризм є концепцією туристичної діяльності, метою якої є збереження природних ландшафтів. Дана характеристика екологічного туризму повністю співпадає з цілями природоохоронної діяльності на міжнародному, державному, регіональному і місцевому рівнях. Екологічний туризм, який провадиться на природоохоронних територіях, може стати моделлю використання екосистем у режимі збереження.

Тісні зв'язки еколого-туристичної та природоохоронної діяльності закріплені на законодавчому рівні, що дозволяє поєднувати рекреаційно-туристичне природокористування з охороною природи. Так, у статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» відображено, що одним із видів використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим законом та іншими законодавчими актами [7].

Значна різниця між фінансовими потребами природоохоронних територій та наявними коштами проявляється у виникненні постійних загроз для біорізноманіття. Вирішення проблеми фінансової стійкості природоохоронних територій вимагає розробки та впровадження стратегії розвитку об'єктів ПЗФ яка б передбачала систематичне введення в дію цільових механізмів отримання доходів з метою доповнення бюджетних дотацій на систему об'єктів ПЗФ, а також вдосконалення системи управління ними, яке гарантуватиме ефективне використання потоків доходів. Як показує світова практика організації екологічного туризму, одним з найперспективніших варіантів досягнення сталого розвитку природоохоронних територій є виділення в їх межах спеціальних рекреаційних зон, які й є головними осередками створення екологічних маршрутів з метою отримання додаткових доходів об'єктами ПЗФ.

Земельний кодекс України виділяє окрему категорію земель рекреаційного призначення. Землі окремих категорій природно-заповідного фонду є одночасно землями природоохоронного та рекреаційного призначення. Це стосується біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заповідних урочищ, пам'яток природи, дендрологічних парків, зоологічних парків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Крім того, зонування природно-заповідних територій здійснюється згідно з вимогами Закону України «Про природно-заповідний фонд», але крім цього при зонуванні національних природних парків враховуються

рекомендації Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), а біосферних заповідників – принципи Севільської стратегії.

Участь міжнародних організацій в природоохоронній діяльності також позначається на розвитку екологічного туризму, адже вони надають консультаційну, управлінську та фінансову допомогу при створенні нових, оптимізації та підтримці фінансової стійкості функціонуючих об'єктів ПЗФ. Найяскравішим прикладом масштабних проектів в Україні є Програма розвитку ООН спільно з Глобальним екологічним фондом (ГЕФ) щодо зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні. Поточним результатом їх діяльності є формування та впровадження природоохоронного бізнес-проекту на території Волині з загальним бюджетом 1,8 млн. дол. За допомоги проекту, національний природний парк «Прип'ять-Стохід» включено до транскордонного співробітництва, розроблено 17 концепцій екотурів на природоохоронних територіях, регулярно проводяться акції з популяризації туристичного потенціалу заповідних територій – турнір з сінокосіння низинних боліт «Українська косовиця», міжнародні змагання «Поліська регата», виставка-ярмарок «Парад парків», фото та відео конкурси «Заповідна Україна», пересувна виставка фотографій «Заповідна Україна», акція з прибирання природоохоронних територій «Чиста країна».

В межах експериментальних проектів активізації екологічного туризму на природоохоронних територіях, важливим напрямком діяльності є формування екологічних туристичних маршрутів та екологічних стежок. Для проведення таких екотурів слід розробляти відповідну програму, яка передбачала б режим проведення екскурсій, правила поведінки, чисельність туристичних груп, частоту відвідувань одних і тих же місць (протягом року, сезону, місяця). Найважливішим принципом під час організації природоохоронних територій є встановлення їх місткості, тобто тієї кількості відпочиваючих, що може одночасно перебувати на території з урахуванням допустимої щільності на одиницю його площі, а також природних умов території. Правильно організована еколого-туристична діяльність сприятиме регулюванню антропогенного навантаження на природні екосистеми як об'єкти екологічного туризму.

Система природоохоронних територій світу включає майже 30 350 об'єктів площею 13232275 км² [6]. Найбільш поширеною формою організації природоохоронних територій є національні парки, які займають 5% території суші. Найвищий показник частки природоохоронних територій у загальній площі країни мають Норвегія, Танзанія, Зімбабве, де він перевищує 10%. Абсолютним світовим рекордсменом у цій справі є Коста-Ріка, де 25% території країни має природоохоронний статус [10].

Україна станом на 2000 рік мала 11 національних парків, частка яких у площі країни становила трохи більше відсотка. Площа всіх природоохоронних територій становить близько 5%. Це дуже далеко від показника 12%, рекомендованого Всесвітньою комісією з навколишнього середовища, як передумови сталого розвитку та охорони екологічної різноманітності і збереження генетичного фонду.

В різних регіонах України показник заповідності коливається від 1 до 15%, при цьому, в одинадцяти областях України він становить всього 1-3%, у дев'яти областях має середні значення – 4-9%, і тільки у п'яти областях та місті Києві – близький або перевищує 10%.

Щодо аналізу стану екологічного туризму на природоохоронних територіях Середнього Придніпров'я, можемо констатувати, що регіон має унікальний ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму, адже з 11 категорій природно-заповідного фонду України тут наявні 9, відсутні лише ботанічні сади та біосферні заповідники. Станом на 01.01.2018 р. на території Середнього Придніпров'я знаходиться 737 територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на

01.01.2018 природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8296 території та об'єктів загальною площею 4,3 млн. га в межах території України. З них на території Середнього Придніпров'я розташовано 737 об'єктів, що складає 8,88% загальнодержавного фонду (табл. 1).

Таблиця 1

Природо-заповідний фонд Середнього Придніпров'я
(одиниць, станом на 01.01.2018 року)

Об'єкти природо заповідного фонду	Всього	в т.ч. значення	
		державного	місцевого
Заповідники	1	1	-
Національні парки	2	2	-
Регіональні ландшафтні парки	3	3	-
Заказники	321	26	295
Пам'ятки природи	242	8	234
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	59	8	51
Заповідні урочища	106	106	-
Зоопарки	1	1	-
Дендропарки	2	2	-
Разом	737	157	580

*Складено авторами за екологічними паспортами Кіровоградської та Черкаської областей

Загальна площа земель природно-заповідного фонду становить 161,8 тис. га., що становить 4,4% загальної площі ПЗФ України. Щоправда, багато природоохоронних об'єктів місцевого значення існують лише на папері, тобто природоохоронний режим не виконується багатьма землекористувачами, відповідальними, згідно законодавства, за його підтримку.

Найвідомішими об'єктами в межах Середнього Придніпров'я є Канівський заповідник, Нижньосульський та Білоозерський національні парки, дендропарки «Софіївка» та «Веселі Боковеньки», парки пам'ятки садово-паркового мистецтва: Тальнівський, Козацький, Корсунь-Шевченківський, Соснівський, парк Декабристів та інші.

У багатьох об'єктів природно-заповідного фонду Середнього Придніпров'я екологічні стежки та комплексні маршрути найчастіше функціонують як освітньо-виховні з елементами науково-дослідницьких, а також розважальні, пізнавальні та спортивно-оздоровчі. Меншою мірою маршрути здатні реалізувати лікувально-профілактичні рекреаційні функції на багатьох об'єктах природно-заповідного фонду у зв'язку з особливостями їх заповідного режиму. Найкращі умови для розвитку наукового та пізнавального екотуризму мають канівський заповідник, а також Нижньосульський і Білоозерський національні парки. Пізнавальні та розважальні цілі екотуристів в значній мірі можуть бути реалізовані в межах парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та дендропарках регіону.

Враховуючи різноплановість природоохоронних об'єктів регіону та існуючий попит на їх послуги, виникає необхідність окреслити перспективні напрямки використання даних об'єктів з рекреаційно-туристичними цілями та визначити механізми їх залучення до господарської експлуатації з дотриманням вимог раціонального природокористування.

Сучасна вітчизняна та світова практика залучення природо-заповідних територій демонструє досить різноманітні варіанти їх цільового використання в рекреаційно-туристичній діяльності. Відповідно до мети подорожі можемо виділити наступні напрями екологічного туризму в межах Середнього Придніпров'я:

- науково-дослідницькі експедиції, спеціалізовані тури, конференції, семінари та конгреси науковців, а також польові практики студентів;

- пізнавальний туризм з екологічним, ландшафтознавчим, біологічним, геологічним та іншим спрямуванням;
- освітньо-виховні програми, що включають сукупність навчально-виховних, науково-популярних та тематичних екскурсій по екологічним стежкам, а також розвиток мережі літніх екологічних дитячих таборів;
- спортивно-оздоровчий туризм в межах територій, що включають необхідні ресурси і перешкоди для проведення туристичних походів різної категорії складності;
- розважальні та івент-тури в межах об'єктів з високим рівнем атрактивності, рекреаційної освоєності та стійкості до антропогенних навантажень, наприклад дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва;
- лікувально-профілактична діяльність в межах територій, що забезпечені бальнеологічними, фіто-лікувальними та іншими цілющими ресурсами.

Важливим напрямком розвитку екологічного туризму в межах Середнього Придніпров'я вважаємо формування спеціалізованої інфраструктури на природоохоронних територіях та поблизу них. Розвиток екологічного туризму зможе створити додаткові джерела фінансування для покращення їх функціонування.

Перелік використаних джерел:

1. Габчак Н. Ф. Перспективи розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпаття // Тези II Міжнародної науково-практичної конференції /Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи (25 квітня 2014року). - Дрогобич. Посвіт. С. 12-14.
2. Гетьман В. І. Екотуризм у національних парках / В. І. Гетьман // Екологічний вісник – 2002. – № 7-8. – С. 24-27.
3. Гетьман В. І. Принципи рекреаційної діяльності на територіях регіональних ландшафтних парків України і заходи з їх реалізації / В. І. Гетьман // Екологічний вісник – 2003.- № 11-12. – С 4-7.
4. Депутат М. Екологічний туризм в Україні: поняття, моделі та особливості розвитку / М. Депутат // Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Географія / редкол.: В. Я. Брич, О. В. Заставецька, С. І. Іщук та ін. – Тернопіль: Тайп, 2010. – Вип. 2 (28). – С. 187–191.
5. Дмитрук О. Ю. Урбанізація та екологічний туризм: теорія і практика конструктивно-географічного дослідження / О. Ю. Дмитрук. – К.:ВПК “Київський університет”, 2002. – 76 с.
6. Кукурудза М. М. Менеджмент національних парків: Навч. пос. / М. М. Кукурудза – Львів, 2003.- 80 с.
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України, 25 черв. 1991 р. № 1264-ХП // Відом. Верховної Ради.- 1991.-№41.-С 546.
8. Про природно-заповідний фонд України: Закон України, 16 черв. 1992 р. / Відом. Верховної Ради.-1992.- № 34.- С 502.
9. Смаль В. В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму / В. В. Смаль // Український географічний журнал. – 2003.-№ 4. – С. 58-64.
10. Сорокіна Г. О. Екологічний туризм: навч. посіб. / Г. О. Сорокіна; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – 206 с.
11. Травкіна М. Ю. Регулируемый туризм и отдых в национальных парках / М. Ю. Травкіна – М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. - 880 с.
12. Царик Л. П. Щодо оптимізації природно-ресурсного потенціалу України в умовах сталого природокористування // Природні ресурси регіону: проблеми використання, ревіталізації та охорони: Матеріали III-ого міжнародного наукового семінару – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. – С. 352-358.